

УДК 930(091)(477)(092)“19”:378.091.21-055.2(477.83-25)
DOI 10.69550/3041-1467.3.304750

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: 0000-0002-2445-968X
Researcher ID: X-5320-2018

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Full Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В. (2023). Студентки Михайла Грушевського Львівського університету: кількісна динаміка, етнічний склад, дидактичні преференції. *Axis Europae*, 3, 40–48. doi: 10.69550/3041-1467.3.304750

Bibliographic Description of the Article:; Telvak, V. (2023). Studentky Mykhaila Hrushevskoho Lvivskoho universytetu: kilkisna dynamika, etnichnyi sklad, dydaktychni preferentsii [Female students of Mykhailo Hrushevsky Lviv University: quantitative dynamics, ethnic composition, didactic preferences]. *Axis Europae*, 3, 40–48. doi: 10.69550/3041-1467.3.304750

**СТУДЕНТКИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: КІЛЬКІСНА ДИНАМІКА,
ЕТНІЧНИЙ СКЛАД, ДИДАКТИЧНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ**

Анотація. *Мета статті* – на основі аналізу деканатських каталогів реконструювати жіночу студентську аудиторію М. Грушевського Львівського університету, а саме з'ясувати її кількісні параметри, етнічний склад й дидактичні преференції. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні міждисциплінарного підходу. Виходячи з принципів об'єктивності та історизму, дослідницький акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів і порівняльно-історичному методі. У статті використано евристичні можливості методів періодизації, класифікації і типологізації. **Наукова новизна** дослідження полягає у першій спеціальній спробі комплексної реконструкції жіночої студентської аудиторії М. Грушевського Львівського університету. **Висновки.** Опрацювання деканатських каталогів довело, що вони є найбільш солідним джерелом для вивчення багатьох малознаних аспектів діяльності Грушевського-педагога у Львівському університеті. Важливість цього виду університетського документообігу полягає в його масовому і формалізованому характері. Тож отримана з каталогів різнопланова інформація дає відповіді на широке коло питань, в обговоренні яких тривалий час домінувала емоційно забарвлена мемуарна традиція. Відтак вдалося

реконструювати жіночу студентську аудиторію М. Грушевського, а саме з'ясувати її етнічні особливості, кількісні параметри, фреквенцію різних навчальних предметів тощо. Відзначимо, що записуючись на курси М. Грушевського, студентки мали різну мотивацію. У випадку українок домінувало бажання отримати глибокі знання про рідне минуле, що згодом використовувалися ними у педагогічній і громадській праці. Студенток неукраїнського походження відвідувати курси М. Грушевського спонукав загальнопросвітницький інтерес до історії та культури сусіднього народу, що якраз тоді виразно артикулював своє право на існування. Більшість зі студенток визначного вченого стали помітними діячками культури і науки першої половини ХХ ст. Вони популяризували чи трансформували отримані в університетські роки історичні знання, тим самим утверджуючи історіографічну концепцію М. Грушевського в інтелектуальній культурі Центрально-Східної Європи ХХ ст.

Ключові слова: М. Грушевський, Львівський університет, жіноча студентська аудиторія, кількісні параметри, етнічний склад, дидактичні переваги.

FEMALE STUDENTS OF MYKHAILO HRUSHEVSKY LVIV UNIVERSITY: QUANTITATIVE DYNAMICS, ETHNIC COMPOSITION, DIDACTIC PREFERENCES

Abstract. The purpose of the article is to reconstruct the female student audience of M. Hrushevsky at Lviv University based on the analysis of the department's catalogues, namely to clarify its quantitative parameters, ethnic composition and didactic preferences. **The research methodology** relies on the use of an interdisciplinary approach. Based on the principles of objectivity and historicism, the research has done the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the comparative-historical method. The article has used the heuristic possibilities of periodisation, classification and typology methods. **The scientific novelty** of the study is the first special attempt at a comprehensive reconstruction of the female student auditorium of M. Hrushevsky at Lviv University. **Conclusions.** Studying the department's catalogues proved that they are the most solid source for studying many little-known aspects of Hrushevsky's work as a teacher at Lviv University. The importance of this type of university document circulation lies in its massive and formalised nature. Therefore, the diverse information obtained from the catalogues provides answers to a wide range of questions, the discussion of which was dominated by the emotionally clouded memoir tradition for a long time. Thus, it was possible to reconstruct the female student audience of M. Hrushevsky, namely to find out its ethnic characteristics, quantitative parameters, the attendance frequency of various educational subjects, etc. It should be noted that female students had different motivations when signing up for M. Hrushevsky's courses. In the case of Ukrainian women, the desire to gain deep knowledge of their native past dominated, which they later used in pedagogical and public work. Students of non-Ukrainian origin to attend M. Hrushevsky's courses were prompted by general educational interest in the history and culture of the neighbouring people, which at that time clearly articulated its right to exist. Most of the female students of the scientist became prominent cultural activists and scientists in the first half of the 20th century. They popularised or transformed the historical knowledge acquired during the university years, thereby confirming the historiographical concept of M. Hrushevsky in the intellectual culture of Central-Eastern Europe of the 20th century.

Keywords: M. Hrushevsky, Lviv University, female student audience, quantitative parameters, ethnic composition, didactic preferences.

Постановка проблеми. Вінтелектуальній біографії Михайла Грушевського сюжет про його науково-педагогічну працю у Львівському університеті протягом тривалого часу не посідав скільки-небудь помітного місця. Причиною цього було панування в історіографії ХХ – початку ХХІ ст. сформованого мемуарами стереотипу, що визначний історик внаслідок чималої зайнятості багатьма науковими та громадськими проектами нібито легковажив свої професорські обов'язки. Тут найчастіше переповідають міф про те, що він на лекціях беземоційно озвучував верстку чергових томів своєї “Історії України-Руси”. А поскільки кафедра М. Грушевського була за статусом додатковою кафедрою всесвітньої історії і всі запропоновані вченим курси мали винятково факультативний характер (Піріг, Тельвак, 2016, с. 98–106; Піріг, Тельвак, 2021, с. 102–116; Тельвак, Педич, 2016, с. 54–83), то й зацікавленість ними студіюючою молоддю була нібито незначною. Досліджуючи різноплановий документообіг Львівського університету, що відклався у фонді 26 (Львівський університет) в Державному архіві Львівської області (далі – ДАЛО), вдалося переконливо спростувати це упередження та довести чималу зацікавленість викладами М. Грушевського (Тельвак, Лазурко, Журавльов, 2023; Тельвак, Владига, Журавльов, 2023).

Ба більше, опрацювання університетського фонду уможливило зауважити полісюжетність проблеми “Грушевський і Львівський університет”. Одне з цих питань видається особливо важливим. Йдеться про цілком незнану проблему гендерного виміру студентської аудиторії українського професора, а саме наявність жінок серед його молодіжної аудиторії. Як відомо, представниці слабкої статі у той час поступово добивалися права на отримання вищої освіти й інтенсивно опановували саме дисципліни гуманітарного циклу, здебільшого готуючись до вчительської кар'єри. Тож дослідження сформульованої у назві статті проблеми матиме не лише грушевськознавчий інтерес, але й дозволить з'ясувати малознаний наразі гендерний сюжет історії галицького вищого шкільництва у добу автономії.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Головним джерелом для реконструкції студентської аудиторії М. Грушевського, втім і її жіночої частини, є деканатські каталоги. Цей малознаний в середовищі грушевськознавців комплекс документів формувався посеместрово та містив власноруч заповнену студентами своєрідну анкету. Згадана анкета містила різнопланову особову інформацію. При цьому її структура варіювалася – в каталогах до зимового півріччя 1908 – 1909 навчального року включно наводилися прізвище й ім'я, віровизнання, національність, дата та місце народження студента, його адреса проживання у Львові, ім'я та фах батька чи опікуна, відвідані курси. Після цього часу і до вибуху Великої війни для кожного студента були введені “Записні картки для використання деканату”, в яких вказувалися прізвище й ім'я, віровизнання, рідна мова, дата та місце народження студента, його громадянство, адреса проживання, ім'я та фах батька чи опікуна, попереднє місце навчання, статус як військовозобов'язаного, факт призначення стипендії, відвідані курси. Ці каталоги відклалися у вищезгаданому університетському фонді у ДАЛО.

Студентська аудиторія М. Грушевського у Львівському університеті вже ставала об'єктом спеціального історіографічного аналізу. Так, у монографії про львівську історичну школу визначного історика В. Тельвак і В. Педич відтворили питання педагогічної селекції М. Грушевським в середовищі представників української молоді тих осіб, що виявили бажання і необхідні здібності до наукової праці (Тельвак, Педич, 2016, с. 54–83). Також на сьогодні спеціально реконструйовано і досліджено молодіжні

аудиторії автора “Історії України-Руси” на найбільш чисельних факультетах Львівського університету – філософському (Тельвак, Владига, Журавльов, 2023) та правничому (Тельвак, Лазурко, Журавльов, 2023). Все це актуалізує подальшу спеціалізацію історіографічного осмислення феномену науково-педагогічної праці визначного історика. Серед іншого, чималий інтерес становить його жіноча студентська аудиторія. Це й зумовлює актуальність теми нашої розвідки.

Мета статті полягає у реконструкції жіночої студентської аудиторії М. Грушевського Львівського університету, а саме з’ясування її кількісних параметрів, етнічного складу й дидактичних переваг.

Виклад основного матеріалу. Дослідження жіночої студентської аудиторії М. Грушевського доцільно проводити за етнічним критерієм, оскільки різні національні актори дидактичної сцени вченого переслідували відмінні мотиви при записуванні на його курси. При цьому відзначимо, що підрахунок студентів за етнічним походженням ускладнюється тією обставиною, що починаючи від зимового семестру 1909 – 1910 н. р. в каталогах перестали вказувати етнічне походження здобувачів освіти, зазначаючи замість цього їхню рідну мову. Прикметно, що сам М. Грушевський наголошував на маніпулятивності такої зміни, що полягала в небажанні адміністрації університету визнавати факт дедалі більшої присутності в стінах Львівського університету українців і євреїв. У статті “Із польсько-українських стосунків Галичини” він писав з цього приводу: “Тепер кількість студентів-русинів Львівського університету сягає тисячі чи й більше: точних цифр не можемо подати, оскільки з 1906 р. рубрику національності взагалі вилучили зі звітів Львівського університету. Очевидно, ця статистика національностей стає декому незручною” (Грушевський, 1905, с. 36). Тож у випадку групи каталогів без зазначення національності студентів, ми встановлювали цей факт за поданими даними стосовно рідної мови. Інакше ми чинили лише у випадку студентів, які сповідували юдаїзм і нерідко вказували рідною мовою польську чи, подекуди, українську. У їхньому випадку ми визначали національність за віросповідним критерієм.

Як засвідчило опрацювання деканатських каталогів, всі жінки, які записалися на курси М. Грушевського протягом його двадцятирічної викладацької кар’єри, були студентками одного факультету – філософського. Це пояснюється тогочасною особливістю вищої освіти в Західній Європі, коли філософські факультети спочатку мали пропедевтичну функцію, а потім, набувши дидактичної самодостатності, об’єднували здобувачів соціогуманітарної освіти різних профілів – властиво філософів, істориків, мовознавців, літературознавців та под. Більшість випускників цього факультету згодом ставали педагогами навчальних закладів різного рівня (народних, середніх, вищих, спеціальних та ін.) або обирали так звані “вільні професії”. З огляду на згадану специфіку отримуваного фаху, проникнення жінок у вищу школу почалося саме з цих факультетів. Решта структурних одиниць Львівського університету – правничий і медичний – на той час ще були важко досяжними для жінок, хоча відомі їхні намагання довести своє право навчатися саме на цих факультетах. Ця боротьба була складною, оскільки університети в Австро-Угорщині мали чималу автономію, а консервативна за своєю природою професорська корпорація важко долала сформовані віками гендерні стереотипи. Зрештою, четвертий з черги теологічний факультет з огляду на отримуваний його вихованцями фах міг мати лише чоловічий склад.

Деканатські каталоги фіксують, що за весь час викладання на курси М. Грушевського записалося 50 жінок, що становило майже 10 % його загальнофакультетської студентської аудиторії (504 студенти (Тельвак, Владига, Журавльов, 2023)). Очікувано,

що домінуючим етнічним актором дидактичної сцени вченого були українки. Їхня група налічувала 43 особи. Вперше жінки на викладах М. Грушевського з'являються від 1897 – 1898 н. р. і в більшій чи меншій кількості присутні протягом всіх наступних років за винятком 1902 – 1903 н. р. Найбільша кількість записів жінок на курси автора “Історії України-Руси” припадає на останні передвоєнні роки: 18 (1911 – 1912 н. р.), 22 (1912 – 1913 н. р.), 20 (1913 – 1914 н. р.). Це було свідченням зростаючих успіхів боротьби галицького жіноцтва за свої освітні права.

В соціальному плані українські студентки М. Грушевського здебільшого походили з родин священиків, урядників і освітян. Їхні батьки були помітними діячами громадського руху та нерідко задавали тон українському культурному життю в тих провінційних осередках, в яких жили і працювали. Територіально більшість студенток були уродженками галицьких сіл та міст, але бачимо серед них і представниць підросійської України. Тут, приміром, можемо згадати доньку Бориса Грінченка Анастасію. За віком студентки М. Грушевського були пересічно старшими за його студентів-чоловіків, адже їхній шлях до вищої школи був складнішим і відповідно тривалішим. Цікаво, що перші студентки М. Грушевського були нерідко ровесницями свого професора, а деякі з них (наприклад, Варвара Літинська і Генрика Романовська – обидві 1865 р. н.) навіть старшими за нього.

З'ясовуючи фреквенцію українських жінок на курси М. Грушевського, можемо впевнено сказати, що вони були найбільш відданими шанувальницями його педагогічного таланту. Це, серед іншого, вочевидь можна пояснити і тим фактом, що на відміну від своїх колег-чоловіків, жінки не мали доступу до викладів на інших факультетах. Відтак, своєрідними “рекордсменами” на заняттях М. Грушевського були Ольга Вояківська, яка записувалася на його курси 10 семестрів поспіль; Марія Лучаківська – 9 семестрів, Олена Охримович і Стефанія Пашкевич – 8 семестрів. Пересічною фреквенцією був запис на курси українського професора протягом трьох-чотирьох семестрів, що перевищує відповідні показники у порівнянні зі студентами-чоловіками. У випадку О. Вояківської таке небуденне зацікавлення викладами автора “Історії України-Руси” можемо пояснити і тим фактом, що вона була небогою Марії Сильвестрівни Грушевської.

Деканатські каталоги також доводять чималу запитаність запропонованих М. Грушевським курсів з боку його українських студенток. Як правило, вони користали з усіх дидактичних пропозицій автора “Історії України-Руси”, що планувалися ним на той чи інший семестр. Відтак вихованки М. Грушевського зазвичай відвідували 3-4 його навчальні предмети протягом півріччя. Насамперед, це були загальні лекційні курси “Історія України-Руси” та “Вибрані питання історії Східної Європи”, що їх за періодами від передісторичних часів до ранньомодерної доби вчений викладав протягом кількох семестрів поспіль. Також активно українські студентки відвідували численні спецкурси М. Грушевського: “Суспільно-політичний устрій Великого князівства Литовського”, “Великий рух народів”, “Устрій і культура руських земель в X – XIII в.”, “Суспільні відносини і культурне життя в XIV – XV вв.”, “Українсько-руська палеографія”, “Економічне і культурне життя українсько-руських земель” та ін. Зрештою, каталог свідчить і про чималу популярність серед українських студенток наукового семінару М. Грушевського, що мав назву “Історичні вправи” (Тельвак, 2016). Потрапити до грона відвідувачів семінару було непросто, адже попередньою умовою була співбесіда з професором, за результатами якої він дозволяв участь у семінарі чи

відхиляв прохання. Як відомо, “Історичні вправи” були дидактичною підвалиною львівської історичної школи М. Грушевського (Telvak, Pedych, & Telvak, 2021).

Наступним етнічним актором дидактичної сцени М. Грушевського були польки. Їх було п’ятеро: Серафіна Лохінська, Наталія Гонсьоровська, Софія Пожицка, Вільгельміна Мішона і Каміла Дамбровська. Перша з них була старшою за свого професора аж на чотири роки, решта ж були не набагато молодшими за нього. У соціальному плані польки, подібно до своїх українських колежанок, здебільшого походили з середовища міського чиновництва.

Натомість, чималими відмінностями були позначені дидактичні переваги польських студенток. З них лише С. Лохінська обрала предмети “Україна в XVII – XVIII в.” та “Історичні вправи”, що були адресовані початкуючим українознавцям. Решта ж солідарно обирали курс “З історії Східної Європи в XVII в.”, що мав насамперед загальнопросвітницьке завдання. Цей предмет М. Грушевський хронологічно кореспондував з курсом історії України і читав за періодами протягом кількох семестрів. Як знаємо з епістолярію на той час київського магістранта, потреба викладати такий предмет відверто дратувала його. Натомість, як довела педагогічна практика і про це свідчить каталог, саме завдяки цьому курсу до викладацької орбіти вченого зазвичай і потрапляли студенти інших національностей. Тут цілком слушним є спостереження Святослава Пахолківа, що сприйняте спершу М. Грушевським за обтяжливий обов’язок викладання окремого лекційного курсу східноєвропейського минулого, із часом виявило себе як справжній шанс для української історичної науки та дидактики вищої школи (Пахолків, 2014, с. 279).

Зрештою, в жіночій студентській аудиторії М. Грушевського було по одній представниці білоруського та єврейського походження. Алоїза Пашкевичева та Герміна Вайсглас, подібно до своїх польських колежанок, походили з чиновницького середовища. Також подібно до них, згадані студентки записувалися на курс “Вибрані питання з історії Східної Європи”. Це ще раз доводить слушність вищезгаданого спостереження С. Пахолківа про важливість викладання М. Грушевським цього предмету для залучення до його студіюючої аудиторії студентів неісторичних спеціальностей та молоді неукраїнського походження.

З’ясовуючи мотивацію відвідування жінками курсів М. Грушевського, відзначимо її відмінність стосовно української та неукраїнської частин аудиторії вченого. У першому випадку вочевидь домінувало бажання якомога більш докладного пізнання рідного минулого. Отримані в університеті знання для студенток-українок мали лягти в основу їхньої подальшої викладацької чи, в поодиноких випадках, науково-дослідної праці. У випадку ж неукраїнських студенток М. Грушевського вочевидь домінували культурно-просвітницькі мотиви – бажання запізнатися з минулим сусіднього слов’янського народу в широкому контексті східноєвропейської культури, чия історія у той час ще не була включена до загальноновизнаного академічного канону. Властиво ця незвичність предмету викладання М. Грушевського і приваблювала до нього студентів неукраїнського походження, втім і її жіночу частину.

Зауважимо, що з’ясовані на підставі опрацювання деканатських каталогів кількісні параметри жіночої студентської аудиторії М. Грушевського не можемо вважати остаточними. Так, не виключеним є факт можливої некомплектності деканатських каталогів філософського факультету або ж втрата в них окремих аркушів. Відзначимо, що частково ці втрати можуть дозволити компенсувати абсолюторії – свідоцтва про закінчення університету, а також поодинокі збережені каталоги студентів, які

укладалися для кожного окремого предмету самим викладачем. Поодинокі примірники останнього виду документів університетського справочництва відклалися в ДАЛО і архівних колекціях М. Грушевського у Львові та Києві. Та попри таку можливу некомплектність, наведені дані дозволяють отримати переконливе уявлення про особливості формування жіночої аудиторії вченого, її кількісну динаміку, етнічний склад, дидактичні преференції тощо.

Поряд із кількісними параметрами студентської аудиторії М. Грушевського не менш важливими є її “якісні” характеристики. У випадку українських студенток можемо відзначити, що деканатські каталоги виразно свідчать про чималу популярність визначного вченого як викладача. Йдеться про те, що всі знакові діячки першої половини ХХ ст., що навчалися у Львівському університеті в “добу Грушевського”, вважали за потрібне з більшою чи меншою інтенсивністю відвідувати курси історика. Ми згадували вище, що жінки навчалися на філософському факультеті, маючи на оці вчительську кар’єру. Та це не зашкодило деяким з них залишити свій слід в історичній науці. Тут у першу чергу слід згадати єдину представницю львівської історичної школи Меланію Бордун (Макевич, 2013). Беручи до уваги ту обставину, що молода жінка була донькою греко-католицького священика, М. Грушевський дав їй для опрацювання мала знану на той час проблематику соціокультурної історії української духовної еліти ХVІІІ ст. (Тельвак, Педич, 2016, с. 93, 392).

Найбільше ж вихованок М. Грушевського зосередилося на вчителюванні та зробили чимало для поступу не тільки галицького, але й загальноукраїнського педагогічного та громадського руху протягом першої половини ХХ ст. Вартими на згадку є історикиня, викладачка географії, громадська та військова діячка, перша в світі жінка, офіційно зарахована на військову службу в званні офіцера, четарка Української Галицької Армії Олена Степанів; громадська діячка, музикантка, редакторка Дарія Шухевич; письменниця, перекладачка, публіцистка, революціонерка Анастасія Грінченко; музеєзнавиця, краєзнавиця і педагог Стефанія Садовська; талановита перекладачка Варвара Літинська; громадська діячка, журналістка, учасниця жіночого руху, очільниця жіночих організацій в діаспорі Олена Охримович; галицька громадська діячка та педагог Євстахія Тишинська та ін.

Зрештою, запропоновані М. Грушевським курси відвідало й немало визначних інтелектуалок Центрально-Східної Європи першої половини ХХ ст. Чого лише варте, приміром, ім’я знакової польської історикині та громадської й партійної діячки Наталії Гонсьоровської (1881 – 1964). Вона приймала активну участь у розбудові польського наукового життя, працюючи в Інституті історії Польської Академії наук, а також Варшавському та Лодзинському університетах. Н. Гонсьоровська була єдиною жінкою, що очолювала Польське історичне товариство. Іншим промовистим прикладом є видатна білоруська поетеса та громадська діячка Алоїза Пашкевичева (1876 – 1916), яка увійшла в історію літератури під псевдонімом Цьотка. Подібних свідчень можемо наводити багато.

Насамкінець відзначимо, що вивчення деканатських каталогів має чималий евристичний інтерес і в тому плані, що подекуди дозволяє уточнити біографічні дані багатьох українських діячок. Як приклад наведемо згадувану Ольгу Мочульську (уроджену Вояківську). У сучасних її біограмах наводиться лише рік народження – 1885 р. Насправді, як багаторазово вказала сама молода дівчина у деканатському каталозі, вона народилася 22 червня 1888 р. Важливими студентські каталоги є й для реконструкції суто українських сторінок життєписів інтелектуалок неукраїнського

походження. Йдеться про те, що їхні біографи практично нічого не згадують про навчання героїнь свого дослідження у найбільш авторитетного тоді знавця минулого України. Такі сюжети, поза сумнівом, значно б збагатили контекст їхніх життєписів.

Висновки. Опрацювання деканатських каталогів довело, що вони є найбільш солідним джерелом для вивчення багатьох малознаних аспектів діяльності Грушевського-педагога у Львівському університеті. Важливість цього виду університетського документообігу полягає в його масовому і формалізованому характері. Тож отримана з каталогів різнопланова інформація дає відповіді на широке коло питань, в обговоренні яких тривалий час домінувала емоційно забарвлена мемуарна традиція. Відтак вдалося реконструювати жіночу студентську аудиторію М. Грушевського, а саме з'ясувати її етнічні особливості, кількісні параметри, фреквенцію різних навчальних предметів тощо. Відзначимо, що записуючись на курси М. Грушевського, студентки мали різну мотивацію. У випадку українок домінувало бажання отримати глибокі знання про рідне минуле, що згодом використовувалися ними у педагогічній і громадській праці. Студенток неукраїнського походження відвідувати курси М. Грушевського спонукав загальнопросвітницький інтерес до історії та культури сусіднього народу, що якраз тоді виразно артикулював своє право на існування. Більшість зі студенток визначного вченого стали помітними діячками культури і науки першої половини ХХ ст. Вони популяризували чи трансформували отримані в університетські роки історичні знання, тим самим утверджуючи історіографічну концепцію М. Грушевського в інтелектуальній культурі Центрально-Східної Європи ХХ ст. (Тельвак, 2008, с. 40–157).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Грушевський, М.** (1905). *К польско-украинским отношениям в Галиции*. Киев.
- Макевич, І.** (2013). Меланія Бордун – дослідниця українського духовенства XVIII століття. *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*, I, I: Історія, 788–798.
- Пахолків, С.** (2014). *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації*. Львів: ЛА “Піраміда”.
- Піріг, Р., Тельвак, В.** (2016). *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ: Либідь.
- Піріг, Р., Тельвак, В.** (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.
- Тельвак, В., Педич, В.** (2016). *Львівська історична школа Михайла Грушевського*. Львів: Світ.
- Тельвак, В.** (2008). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)*. Київ–Дрогобич: “Вимір”.
- Тельвак, В.** (2016). “Історичні вправи” Михайла Грушевського у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 19/20*, 313–322.
- Тельвак, В. В., Журавльов, С. А., Владига, О. М.** (2023). Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 11/53, 86–101.
- Тельвак, В., Лазурко, Л., Журавльов, С.** (2023). Студенти Михайла Грушевського правничого факультету Львівського університету (за деканатським каталогом). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 61/3, 10–15.

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261.

REFERENCES

Hrushevskiy, M. (1905). *K polsko-ukraynskym otnosheniyam v Halychyny* [To Polish-Ukrainian relations in Galicia]. Kyiv [in Russian].

Makevych, I. (2013). Melaniia Bordun – doslidnytsia ukrainskoho dukhovenstva XVIII stolittia [Melania Bordun is a researcher of the Ukrainian clergy of the 18th century]. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk – History of religion in Ukraine: scientific yearbook*, I, I: Istoriia, 788–798. [in Ukrainian].

Pakholkiv, S. (2014). *Ukrainska intelihtentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii* [The Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: the educated class and the emancipation of the nation]. Lviv: LA “Piramida” [in Ukrainian].

Pyrig, R., & Telvak, V. (2016). *Mykhailo Hrushevskiy: biohrafichnyi narys* [Mykhailo Hrushevskiy: biographical essay]. Kyiv [in Ukrainian].

Pyrig, R., & Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: zhyttiepys na tli doby* [Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times]. Kherson [in Ukrainian].

Telvak, V., & Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Mykhailo Hrushevsky Lviv Historical School]. Lviv: Svit, [in Ukrainian]

Telvak, V. (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)* [Mykhailo Hrushevsky’s creative heritage in the estimations of contemporaries (end of the XIX – 30s of the XX century)]. Kyiv–Drohobych: “Vymir”. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2016). “Istorychni vpravy” Mykhaila Hrushevskoho u Lvivskomu universyteti: sprobа rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevsky’s “Historical Exercises” at Lviv University: An Attempt at Reconstruction]. *Ukrainskyi arkhеohrafichnyi shchorichnyk. Nova seriia – Ukrainian Archaeographic Yearbook. New series*, 19/20, 313–322. [in Ukrainian]

Telvak, V. V., Zhuravlov, S. A., & Vladyga, O. M. (2023). Studentska audytoriiа Mykhaila Hrushevskoho filosofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad, dynamika, vnesok v kulturu [Student audience of Mykhailo Hrushevsky faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 11/53, 86–101. [in Ukrainian].

Telvak, V., Lazurko, L., & Zhuravlov, S. (2023). Studenty Mykhaila Hrushevskoho pravnychoho fakultetu Lvivskoho universytetu (za dekanatskym kataloghom) [Students of Mykhailo Hrushevsky at the Faculty of Law of Lviv University (according to the dean’s catalog)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues in the Humanities*, 61/3, 10–15. [in Ukrainian].

Telvak, V., Pedych, V., & Telvak, V. (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239–261. [in English].

*Стаття надійшла до редакції 29 березня 2023 р.
Стаття рекомендована до публікації 18.12.2023.*